

OBYČEJOVÉ PRÁVO V KANONICKÉM PROCESU V PRAZE NA SKLONKU 14. STOLETÍ¹

Dominik Budský

Právní obyčeje vznikající a uplatňované v prostředí kanonického práva nepatří mezi témata v odborné literatuře příliš frekventovaná. Kromě obecných výkladových pasáží o obyčejích v učebních textech² a přehledové literatuře³ lze uvést jen několik málo specializovanějších studií, ať už charakteru obecného,⁴ nebo zvláštního.⁵ Je zřejmé, že ani v zahraniční literatuře není tematika středověkého obyčejového práva příliš traktována.⁶ Z literatury dobové je jistě namístě uvést rozsáhlé rukopisné a později i tištěné kompendium procesního práva z pera kanonisty Viléma Duranda nazvané „Speculum iudiciale“.⁷

Situace je nesnadná i z hlediska právní terminologie, protože kvalifikaci obyčejů, užívanou v současné době, tj. obyčeje *secundum legem*, *praeter legem* a *contra legem*,⁸ nelze pro středověké období vůbec užít.⁹

Přítom právě v prostředí okruhu pražské univerzity a soudu oficiála arcibiskupa pražského¹⁰ vzniklo na sklonku 14. stol. dílo, jež poskytuje řadu cenných informací k obyčejům uplatňovaným v prostředí církevních soudů v Praze. Jedná se o procesněprávní traktát oficiála a kanovníka metropolitní kapituly Mikuláše Puchníka (+1402) nazvaný „Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem“. Dílo i jeho autor byli z mnoha hledisek pozoruhodní, avšak vzhledem k tomu, že k této tematice již existuje řada dílčích studií, a to jak k osobnosti autora Mikuláše Puchníka,¹¹ tak k rukopisnému dochování traktátu¹² a konečně i k obsahové struktuře,¹³ věnuji se nyní pouze problematice obyčejů.

Puchníkův procesní traktát vysvětluje průběh kanonického procesu před soudem pražského oficiála velmi názorně, takřka „učebnicovým“ způsobem, na příkladu konkrétního sporu ve všech jeho fázích. Právě jasná a přehledná struktura vede k odůvodněnému předpokladu, že dílo bylo, mimo jiné, užíváno i jako učební text na pražské univerzitě. To, co tento traktát spolehlivě odlišuje od podobných příruček své doby, je dovětek připojený k názvu: „secundum stilum Pragensem“. V následujících odstavcích bude věnována pozornost těm místům traktátu, kde se písemně zachycené obyčeje vyskytují včetně jejich popsání a vysvětlení funkce v daném procesním stadiu.

Jednotlivé obyčeje bývají v textu traktátu obvykle uvedeny frází *de more consistorii Pragensis* nebo *secundum consuetudinem*. První obyčej se nalézá hned v úvodní části díla, kde se probírají pravidla pro předávání žalobního spisu (libelus) mezi stranami procesu. Tento obyčej¹⁴ stanoví, že pokud se obžalovaný dozná již v první odpovědi na libelus žalobce, doznání se zaznamená a obžalovaný je odsouzen k uhrazení soudních výloh, které jsou ihned vyčísleny.

Další obyčej se nalézá v kapitole pojednávající o různých typech přísah, jejichž složení může soudce uložit oběma stranám sporu, stejně jako svědkům. Obyčej¹⁵ vcelku lakonicky stanoví, že pokud obžalovaný nechce přísahu složit, je exkomunikován.

Procesní traktát se poté přesune k fázi, kde se vysvětluje šest způsobů,¹⁶ jejichž pomocí může obžalovaný zamítnout tvrzení žalobce. Jako šestý způsob je uváděn případ, kdy žalobce zformuluje takové tvrzení, které obsahuje dvě nebo tři části, z nichž jedna je pravdivá a druhá nepravdivá. Obžalovaný je pak celkem logicky zmaten a neví, zda s takovým tvrzením souhlasit, či ho odmítnout. Nicméně podle „pražského obyčeje“¹⁷ je povinen i v tomto případě odpovědět, a to na každou část žalobcova tvrzení zvlášť. Záhy po této fázi kanonického procesu dochází k celkové sumarizaci výpovědi obžalovaného, jenž je v případě nezodpovězení na některý z článků žaloby kontumován a exkomunikován,¹⁸ pokud soudce nestanoví delší termín k zodpovězení. Za pozornost jistě stojí, že tento obyčej jde de facto proti obecnému ustanovení procesních předpisů, když obžalovanému přikazuje odpovědět i na tvrzení obsahující více částí (*positio implicita*).

Pátý a poslední zachycený obyčej se, na rozdíl od předchozích, týká primárně strany žalobce, jenž má za povinnost prokázat pomocí svědků vinu žalovaného při prvním a druhém soudním líčení. Pokud se to žalobci ani při jednom z nich nepodaří, není umožněno žádat svolání dalšího stání a spor je tak definitivně uzavřen.¹⁹

V následující části studie je pozornost věnována přehledu dochovaných pramenů z činnosti soudu oficiála arcibiskupa pražského a jejich srovnání s výše popsány obyčeji. Předem je nutno vytknout, že především kvůli zlomkovitosti dochovaných pramenů se jedná o záležitost značně obtížnou.

Vydané i nevydané pramenné zlomky z činnosti oficiála shrnuly ve svých studiích Božena Kubíčková²⁰ a Zdeňka Hledíková.²¹ Druhá ze dvou jmenovaných navíc na základě diplomatického rozboru určila jednu knihu nesporné agendy oficialátu, která byla původně považována za knihu erekční.²² Výše zmíněné zlomky mají však převážně protokolární charakter, který pouze stručně informuje o jednotlivých fázích toho kterého procesu bez uvedení obsahu jednání. Jak již bylo zmíněno, jedná se o zápisy *nesporné* soudní agendy, jež nejsou k zachycení obyčejů vhodné.

K podobnému závěru se bohužel dospěje i v případě snahy o nalezení reflexe obyčejového práva v originálně dochovaných listinách – rozsudcích oficialátu,²³ protože ty obsahují obvykle pouze znění konečného rozsudku (*sententia diffinitiva*), a nikoliv přehled a popsání procesních fází rozsudku předcházejících.

Další možností tak zůstává pokusit se nalézt originálně dochovaná a kompletní akta zachycující průběh některého z mnoha soudních procesů. Takového materiálu je, z pochopitelných důvodů, zachováno velmi málo. Jediným známým případem je soudní spis uložený dnes ve fondu Cizí statky Státního oblastního archivu v Třeboni se signaturou II 108 1. Jedná se o značně rozsáhlý materiál mající přes 200 stran, avšak ani v těchto podrobných aktech nebyl nalezen žádný odkaz na některý z výše popsanych obyčejů.²⁴

Závěrem studie je vhodné sumarizovat všechny popsané obyčeje a zasadit je do kontextu celého traktátu. První čtyři obyčeje se týkají strany žalované, ať už se jedná o odpověď na libelus, složení přísahy, odpověď na „vícečlenné“ tvrzení (*articulus*), nebo o nevyjádření se žalovaného k některému z tvrzení žalobce. Poslední obyčej naopak upravuje situaci, kdy žalobce žádá odročení soudního stání, zpravidla z důvodu momentální důkazní nouze. Důležitým poznatkem je, že všechny obyčeje názorně reflektují snahu o regulaci celkové doby procesu, jež i tak trvala měsíce, nebo i několik let.

Poznámky

- 1 Tato studie vznikla jako dílčí výsledek grantového výzkumu GA UK č. 285 111 Processus iudiciarius secundum stylum Pragensem Mikuláše Puchníka, kompletní kritická edice díla.
- 2 Např. HRDINA, Ignác Antonín, *Kanonické právo*, Praha, 2002, s. 92–93.
- 3 O obyčejích se zvláště nezmiňují kompendia PLÖCHL, Wilibald M., *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 2, *Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055–1517*, Wien, 1961, ani COING, Helmut, *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, Bd. 1, *Mittelalter (1100–1500)*, München, 1973.
- 4 GILISSEN, John, *La coutume, Typologie des sources du Moyen Âge occidental*, Fasc. 41, Turnhout, 1982; CAENEGEM, Rudolf van, *Aantekeningen bij het middeleeuwse gewoonterecht*, in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 64 (1996), s. 97–111.
- 5 HEIRBAUT, Dirk, *Who were the makers of customary law in medieval Europe? Some answers based on sources about the spokesmen of Flemish feudal courts*, in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 75 (2007), s. 257–274. Zde jde ovšem o právo feudální, nikoliv kanonické.
- 6 Výjimkou v tomto směru jsou některé stati italského badatele Maria Ascheriho – např. ASCHERI, Mario, *Statuti e consuetudini: tra storia e storiografia*, in: Signori, regimi signorili e statuti nel tardo Medioevo, eds. R. Dondarini – G. M. Varanini – M. Venticelli, Bologna, 2003, s. 21–31.
- 7 Vilém Durand (Guillaume Durand, Wilhelmus Durandis; cca 1237–1296) byl kanonista a univerzitní profesor, biskup v Mende ve Francii aj. Dílo je rozděleno do čtyř částí (1. osoby vystupující ve sporech, 2. civilní proces, 3. trestní proces, 4. sbírka formulí). Moderní edice nebyla bohužel dosud zpracována. K osobě autora viz blíže např. ČERNÝ, Miroslav, *Vilém Duranti – hlavní představitel středověké procesní nauky*, in: Revue církevního práva č. 52–2/2012, s. 21–35.
- 8 HRDINA, I., *Kanonické právo*, s. 92.
- 9 Za konzultaci k této problematice děkuji doc. JUDr. Jiřímu Kejřovi, DrSc. Na rozdíl mezi současným a středověkým vnímáním pojmu „obyčej“ (*consuetudo*) upozorňuje také CALASSO, Francesco, *Medio Evo del diritto*, Milano, 1954, s. 217. Calassova kniha obsahuje mj. jako jediná z kompendií výkladové pasáže o obyčejích, jejich vzniku a postavení v právním systému.
- 10 K soudu oficiála KUBIČKOVÁ, Božena, *K počátkům pražského oficialátu*, in: Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy V/2, 1932, s. 391–480, a zvláště HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Z diplomatické praxe pražského oficialátu ve 2. polovině 14. století*, in: Sborník archivních prací 22, 1972, s. 135–162, a HLEDÍKOVÁ, Z., *Několik zlomků soudních písemností z církevní praxe druhé poloviny 14. a počátku 15. století*, in: Táborský archiv 12, 2004, s. 25–52.
- 11 BUDSKÝ, Dominik, *Mikuláš Puchník. Biografie autora díla Processus iudiciarius secundum stylum Pragensem*, in: Mediaevalia Historica Bohemica 13/2, 2010, s. 85–106.
- 12 BUDSKÝ, D., *Processus iudicatus secundum stylum Pragensem Mikuláše Puchníka. (Rozbor dochovaných rukopisů)*, in: Studie o rukopisech 39, 2009, s. 255–277.
- 13 BUDSKÝ, D., *Processus iudiciarius secundum stylum Pragensem. Geneze, význam a obsah díla*, in: Acta Iuridica Olomucensia 6, č. 2, 2011, s. 115–129.
- 14 De more autem consistorii Pragensis est, quod si quis confiteretur respondendo libello, iudex statuit sibi terminum ad solvendum confessata et confitentem condempnat in expensis, quas statim taxat.
- 15 De more autem consistorii Pragensis est, quod reus nolens iurare excommunicatur.
- 16 Sex sunt modi, quibus posiciones actoris repellantur.
- 17 Adversarius perplexus nescit respondere, sed secundum consuetudinem consistorii tenetur respondere ad quemlibet membrum in positione contentum.
- 18 Tamen est de more consistorii Pragensis, quia talis remissus respondetur, tamquam contumax reputatur et excommunicatur, nisi iudex statuerit terminum ad respondendum positionibus sub pena iuris.
- 19 Item nota, quod consuetudo consistorii Pragensis de consensu procuratoris est introducta, si actor nihil facit vel probat pro prima dilacione vel secunda, nichilominus ad aliam sequentem dilacionem admittitur.
- 20 Pozn. č. 10.
- 21 Pozn. č. 10.
- 22 HLEDÍKOVÁ, Z., *Z dějin církevního soudnictví doby předhusitské*, in: Zápisky katedry československých dějin a archivního studia filosofické fakulty Karlovy university, roč. 5, Praha, 1961, s. 43–59. Knihy ereckní sloužily ovšem k zapisování beneficiátní, nikoliv soudní agendy.
- 23 Rozbor listin a porovnání jejich formulí s textem traktátu bude součástí samostatné studie, kterou autor připravuje.
- 24 Stručně o těchto aktech KALNÝ, Adolf, *Soudní spis jako notářský instrument*, in: Archivum Trebonense 91, 1991, s. 1–6.